

Posudek oponenta disertační práce

Pavel Szobi: K ekonomickému a politickému vývoji Německé demokratické republiky v sedmdesátých letech 20. století, Praha 2013, 209 stran rkp.

Pavel Szobi se ve své disertační práci věnuje v zahraniční literatuře často frekventovanému tématu dějin NDR. Zaměřil se přitom na tzv. Honeckerovu éru, přednostně pak na sedmdesátá léta. V práci však je na mnohých místech možné nalézt přesahy do let osmdesátých, méně pak již do šedesátých. S ohledem na množství vydané literatury se autor rozhodl se k tématu přistoupit nově a to zejména v interpretační rovině.

Tomuto záměru odpovídá struktura předloženého díla. Szobi se záměrně nesoustředil pouze na hospodářské a politické dějiny NDR, značnou pozornost také věnoval každodennímu životu jejich obyvatel. Zabývá se jím zejména ve čtvrté kapitole práce nazvané „Fenomén ‘pečovatelské diktatury’“. S přesvědčivými výsledky zde zkoumal a poté charakterizoval mantinely fungování sociálního státu a budování tzv. konzumní společnosti.

Szobi tak nabízí zajímavý pohled na východoněmecký sociální stát, který sice na jedné straně nabízel ve srovnání se Západem řadu jistot (právo na práci atp.), současně však zanedbával péči o „neproduktivní“ skupiny obyvatelstva, především o důchodce, jejichž ekonomická situace byla špatná a jejichž případný odchod do SRN režim nejen umožňoval, ale dokonce i usnadňoval.

O konzumní společnosti nelze podle Szobiho v případě NDR hovořit, protože podle něj systému plánované ekonomiky vlastní nedostatek spotřebního zboží bránil vedení NDR tohoto cíle dosáhnout. Současně si podle autora NDR žila tzv. nad poměry, příliš mnoho nedostatkových západních deviz bylo vynakládáno na konzum a nikoli na nezbytné investice do modernizace hospodářství. V této souvislosti se Szobi věnoval způsobům, které vedení státu využívalo při opatřování zahraniční měny. Dotkl se zde zejména aktivit Alexandra Schalck-Golodkowského, jehož odbor často jednal nejen v rozporu s morálními imperativy, ale neváhal porušovat i platné právní normy.

Přednostní Szobiho práce je tedy její široký záběr, který je patrný již jen z velmi rozsáhlého seznamu využitě odborné literatury a vydaných pramenů. Autor ovšem pracoval i v německých, českých a jiných archivech a dílo tak obohatil například o postřehy československých či německých diplomatů. Přesto nelze říci, že by práce byla vystavěna primárně na studiu archivních pramenů. Takovou ambici Szobi neměl, což je při syntetické povaze jeho spisu pochopitelné. Přesto překvapí nízká četnost citací archivních materiálů (např. na s. 71 – 101 se autor o archivní výzkum neopíral vůbec).

Interpretačně není práce zcela vyrovnaná, některá hodnocení jsou ve vzájemném rozporu. V Úvodu (s. 1) tak například autor tvrdí, že na počátku 70. let „existovaly ideální podmínky na strukturální změny ve fungování hospodářského mechanismu, které by režim posílily zevnitř a zlepšily by jeho postavení v mezinárodních vztazích a zahraničním obchodě.“ Tuto premisu sám autor následně zpochybňuje z několika úhlů pohledu. V Závěru tak např. tvrdí, že „nedostatek je trvalým průvodcem plánované ekonomiky“ (s. 176). Jinými slovy tak říká, že bez odstranění příkazního systému nebyla náprava nedostatků možná. To však nepředpokládaly ani Ulbrichtovy „reformy“, k nimž Szobi zaujal také poněkud nevyrovnaný poměr. Na jedné straně vyzdvihuje Ulbrichtovu kritiku „sovětského hospodářského modelu“ a zmiňuje jeho pokusy a zavedení některých prvků tržní ekonomiky (s. 15, s. 17), na straně druhé tyto pokusy označuje za „experimentování v hospodářské politice“ (s. 109) a vykládá je tak spíše negativně.

Zda byly na počátku 70. let ideální podmínky pro strukturální změny ekonomiky NDR, je diskutabilní nejen vnitropoliticky, ale i zahraničněpoliticky. Autor sám dokládá, že změnám nebyl z politických důvodů nakloněn jak Honecker, tak řada další členů politbyra. Například omezené vpuštění západního konzumu do NDR prostřednictvím sítě přednostně zásobovaných obchodů, jejíž rozšíření inicioval dokonce sám Honecker, naráželo na kritiku části členské základny SED. Szobi v této souvislosti přesvědčivě dokázal, že prodej často předraženého západního zboží nepřinesl straně a státu jen finanční zisk, ale i nezanedbatelné politické škody, protože se obyvatelstvo touto formou lépe než jen ze sledování západoněmeckých sdělovacích prostředků apod. seznámilo s rozdíly mezi „západní“ a „východní“ úrovní konzumu. Zahraničněpoliticky pak NDR nemohla reformy provádět vzhledem k odmítavému postoji Moskvy, což autor sám uznává. Jistě zbýval omezený prostor pro reformu maďarského typu, tamní cesta ke zdokonalení plánované ekonomiky však později také skončila ve slepé uličce.

Poněkud neujasněná či nejasná jsou také některá další tvrzení. Zatímco na jedné straně autor tvrdí, že dovoz ze Západu byl v 70. letech „přemrštěný“ (s. 22), na jiném místě konstatuje a také na příkladech správně dokládá, že se NDR snažila o dosažení co nejvyšší míry hospodářské autarkie, což vedlo k „šetření devizových prostředků“ (s. 74). Těmto zdánlivě protichůdným tvrzením by se autor vyhnul, kdyby se více věnoval analýze hospodářské situace NDR ve sledovaném období. Dovozy byly fakticky malé a nestačily pokrýt potřeby obyvatelstva, ve vztahu k nízké exportní výkonnosti NDR (na konci 80. let na hlavu 5x nižší ve srovnání se SRN) nicméně skutečně šlo o neudržitelné objemy. Totéž platí i ve vztahu k zahraniční zadluženosti NDR. Zde autor její negativní vlivy s odvoláním na bývalého šéfa Německé spolkové banky bagatelizuje, na straně druhé ji ale pokládá za „nebezpečnou pro stabilní rozvoj hospodářství“ (s. 21). Vhodné by v této souvislosti bylo porovnat objem vývozu na Západ s výší dluhu, resp. splátkovou povinností vůči věřitelům.

Diskutabilní je také autorův výklad některých statistických údajů. Na s. 44 například kladně hodnotí zvýšení podílu potravin ve spotřebním koši. Když ponecháme stranou fakt, že ceny základních potravin byly subvencovány (státem stanoveny), není jejich zvýšení, jak autor soudí, projevem pozitivních tendencí, tj. že „rodiny za ně mohly utrácet více úspor“, ale ve srovnání se západní Evropou, kde se podíl potravin ve spotřebě výrazně snižoval a zvyšovaly výdaje do „zbytných statků“, šlo o jev negativní. Dále pak je otázka, jak autor dospěl k závěru, že „celkově může být zdravotnictví NDR charakterizováno jako efektivní organizace, jejíž možnosti modernizace byly omezeny socialistickým hospodářstvím.“ (s. 105) Zdravotnictví totiž věnoval poměrně malou pozornost v souvislosti s jeho rostoucími finančními nároky. Netýkaly se snad zdravotnictví strukturální problémy příkazního hospodářství (plýtvání atp.)?

Výše uvedené připomínky sice nelze označit za drobné, přesto se ale domnívám, že přínos práce výrazně převažuje nad uvedenými negativy. Pavel Szobi prokázal, že problémy ekonomiky NDR byly závažné strukturální povahy. Krizové jevy v ekonomice však byly podle autora také důsledkem neochoty režimu riskovat nepříjemnými opatřeními (např. zdražováním) růst nespokojenosti obyvatelstva. Szobimu se podařilo se mu propojit metodologické přístupy politických, hospodářských a sociálních dějin a splnil tak hlavní cíl své práce, tj. prokázat souvislost politické stability NDR a jejího ekonomického vývoje. Práci proto doporučuji k obhajobě.

V Praze dne 29. 10. 2013

doc. PhDr. Václav Horčíčka, Ph.D.